

11-мавзу. Далани теримга тайёрлаш ва териш технологияси.

Режа:

- 1. Терим олдидан пахта ҳосилини аниқлаш**
- 2. Ғўзани дефолиация ва десикация қилиш**
- 3. Далани теримга тайёрлаш ва териш**

Терим олдидан кутилаётган пахта ҳосилини аниқлаб чиқиш хўжаликларда йиғим-терим кампаниясига тайёргарлик кўриш ишларини ташкил қилиш, йил бўйи қилинган меҳнат якунини чамалаб кўриш ва ҳар гектар ердан неча центнердан ҳосил етиштирилганлигини билиш учун жуда муҳимдир.

Кутилаётган ҳосилга асосан пахта тайёрлаш пунктлари, пахта тозалаш заводлари, шунингдек, шу маҳсулотга алоқадор бўлган бошқа корхоналар ўзларининг келгуси йили планларини тузишга киришганларида ҳам бунга катта аҳамият берадилар.

Терим олдидан кутилаётган ҳосилни аниқлаш учун қуйидаги кўрсаткичларни билиш керак:

- ҳар бир гектар ердаги ғўза туплари сони (минг туп ҳисобида);
- ҳар бир тупдаги ҳосил берадиган кўсаклар сони;
- ҳар бир кўсакдан чиқадиган чигитли пахта вазни (г ҳисобида).

Ҳосилни аниқлашда унга тўғридан-тўғри таъсир этадиган омиллар, масалан, кузнинг қандай келиши, ғўза баргини тўктириш (дефолиация қилиш муддатини тўғри аниқлаш, бунда препаратлар самолётда ёки ерда ишлайдиган аппаратлар ёрдамида сепилишини ҳисобга олиш керак), гектарлардаги кўчат сони ҳам катта аҳамиятга эга. Кўчат қалинлигини аниқлашда пайкалнинг икки бошидаги қатор ораларини ишлашда трактор буриладиган майдон — карта ичидаги ўқ ариқлар, дарахтлар атрофидаги кам ҳосилли ғўзалар, дала ичидан ўтган уват ариқлар ҳисобдан чиқариб ташланиши керак.

Кутилаётган ҳосил ҳар бир дала учун алоҳида-алоҳида аниқланади. Ғўзаларнинг авжига қараб ҳар бир тупдаги кўсаклар сонини аниқ билишда, уларнинг ҳосил бериш хусусиятларини ҳисобга олиш жуда муҳимдир. Чунки асосий майдондаги ҳосил машиналар билан териб олиниши муносабати билан ғўза баргини тўкишда дефолиантларнинг қўлланиш муддати, уларнинг кай даражада таъсир этиши, ғўзанинг биологик хусусияти, кўсак ёши албатта, эътиборга олиниши керак. Ҳисобга олинadиган кўсакларнинг энг кичиги 20—25 кунлик бўлиши лозим. Буни нормал етилган кўсакка таққослаб таҳминан айтиш мумкин. Кўсак морфологик жиҳатдан одатда 30 кунлик бўлганда -тўлиқ етилади.

Бу маълумотлар ҳар бир даладан намуналар олиш йўли билан аниқланади. Намуналар олиш сони пайкалнинг катталигига боғлиқ, яъни ҳар гектар ердан биттадан намуна картанинг диагонали бўйича юриб олинади. Ҳар бир намуна катталиги бир гектардаги жами қаторлар

умумий узунлигининг мингдан бир қисми ҳисобидан олинади. Бунинг учун олдин ғўза қатор ораларининг кенглигини билиш керак. Масалан, 90 см ли ғўза қатор ораларида бир гектар ердаги қаторларнинг умумий узунлиги 11111 м. Демак, намуна олишда буни мингдан бир қисми 11,1 м, 60 см ли қатор ораларида эса қаторларнинг умумий узунлиги 16666 м, демак, намуна узунлиги 16,6 м ҳисобидан олинади. Кўчат қалинлиги ва кўсаклар сонини билиш учун намунадаги ҳамма ўсимлик сони ва шу намуна охиридаги 10 туп ўсимликдаги кўсак сони дафтарга ёзиб борилади. Агар картанинг катталиги 12 га бўлса 12 та намуна олинади.

Бир гектар ердаги ўсимлик туп сонини билиш учун картадан нечта намуна олинган бўлса, ўшанча намунадаги ўсимликлар сонини бирига қўшиб, сўнг намуна сонига бўлинади, шунда битта дала бўйича битта намунадаги ўртача ўсимлик сони, бу рақам орқасига 3 та ноль ёзилса, бир гектардаги ўртача кўчат сони келиб чиқади. Энди бир туп ғўзада ўрта ҳисобда нечта кўсак борлиги ҳам худди юқоридаги каби ҳисоблаб чиқарилади, лекин бунда ҳар бир намунада 10 тупдан ўсимлик олинганлиги учун 10 га тақсим қилиб бир тупдаги кўсак сони ёзиб борилади. Демак, бир гектардаги ғўза тупи, ва ҳар тупдаги кўсак сони маълум. Энди битта кўсакдан чиқадиган чигитли пахта вазни керак. Бунда ғўзанинг нав хусусияти, қўлланилган агротехника даражаси, тупроқ унумдорлиги, иқлим-шароит кабилар эътиборга олинади. Ўртача толали Тошкент-1 ғўза навида битта кўсакдаи чиқадиган пахта кўпинча 3,0—3,5—4,0 г деб ҳисобланади.

Тушунча аниқроқ бўлсин учун мисол келтирамиз. Фараз қилайлик, бир гектар ерда 130 минг туп ўсимлик, бир туп ғўзада ўртача 8,7 та кўсак бор, битта кўсакдан чиқадиган пахта вазни 4 г. Бизга кўчат сони маълум, энди бир туп ғўзадаги ҳосил миқдорини билиш учун кўсак сонини битта кўсакдан чиқадиган чигитли пахта вазнига кўпайтирамиз — $8,7 \times 4 = 34,8$ г. Демак, бир туп ғўзада 34,8 г чигитли пахта бор экан. Гектаридан чиқадиган ҳосилни билиш учун ўсимлик сони (130 минг) ни бир тупдаги ҳосил (34,8 г) га кўпайтирсак: $130 \times 34,8 = 45,24$ ц келиб чиқади.

Пахта терими. Ҳисоб-китобларга қараганда, пахта етиштиришга йил бўйи қилинган жами сарф-харажатларнинг 50—55% и пахта теримига кетади.

Одатда уруглик учун ажратилган пахталар асосан қўлда терилади.

ПАХТА СОРТЛАРИНИНГ СТАНДАРТЛАРИ ВА ЭТАЛОНЛАРИ

Давлатга топширилаётган пахта сифати Давлат стандарти (ГОСТ) бўйича баҳоланади. Пахтани Давлат стандарти бўйича қабул қилишда унинг ташқи кўриниш, етилганлик даражаси, толанинг кўнчиб уқпарланиб туриши ва толанинг узилиш кучига қараб чигитли пахта тўртта сортга бўлинади.

1 сорт — пахтаси кўлда сиқиб қўйиб юборилганда, уқпарланиб асли шаклига қайтади, толалари яхши етилган, бақувват долька (чанок пахта) си кўнчиб туради. Ифлосланиш даражаси 0,5%, намлиги 8% гача.

бўлиши мумкин, толасининг узилиш кучи 4,4гк (граммкуч) ва ундан ортиқ. Ранги ғўза навига ва парваришланиш шароитига қараб оқ ёки оч новвот рангли бўлади. Шудринг ва ёмғир таъсирида тола сиртида майда сариқ доғлар учраши мумкин.

II сорт—долькаси I сортникидан кичикроқ, камроқ уқпарланиб туради. Толасининг узилиш кучи 3,9—4,2гк, сув етишмаслиги натижасида тезроқ очилган ёки етилган бўлса ҳам паст температурада — совуқ тушгандан кейин очилган кўсаклардан териб олинган. Ифлосланиш даражаси 1%; намлиги 10% гача боради. Ранги навига ва парваришланиш шароитига қараб оқ; ёки оч новвот рангли бўлади. Шудринг ва ёмғир натижасида тола сиртида унча катта бўлмаган сариқ доғлар бўлиши мумкин.

III сорт — долькаси II сортникидан кичикроқ ва кам уқпарланиб туради, асосан очилган ва чала очилган кўсаклардан териб олинади. III сорт пахтанинг толаси тўлишиб етилмаган, баъзан хом, ифлослик даражаси 1.9%, намлиги 11% гача бўлади, ранги оч хира рангдан оч нОВВОТ ранггача товланади. Тола сиртида сийрак доғлар бўлади. Толасининг узилиш кучи 3,2—3,8 гк.

IV сорт — ГОСТ 667 955 га мувофиқ; совуқ уриб ривожланишдан тўхтаган, етилмаган кўсак ва кўраклардан чувиб олинади. Ифлосланиш даражаси 3,6%, намлиги 13% гача бўлиши мумкин. IV сорт пахта таркибида кўплаб ўлик толалар бўлади. Бу хилдаги пахтанинг ранги оч новвот рангдан тўқ новвот ранггача товланади, тўққўнгир доғлари бўлади. Толасининг узилиш кучи 3,1 гк ва ундан ҳам камроқ.

Қабул пунктига топшириладиган пахта сифат жиҳатидан бир хил бўлиб, унга саноат ва селекцион навлар, турли репродукциялар ва ерга тўкилган пахталар ара-лашмаган бўлиши керак. Пахта тайёрлов пунктига қабул қилинаётганда унинг сортини қабул қилувчи (классификатор) махсус эталон асосида, ташқи кўринишига қараб сортлар бўйича қабул қилади. Бунда юқорида пахта сортларига доир келтирилган белгилар асос қилиб олинади.

Агарда топширувчи билан қабул қилувчи ўртасида баъзан сорт бўйича келишилмоқчилик бўлса, бундай ҳолларда махсус инструмент орқали толанинг узилиш кучига қараб лаборатория шароитида анализдан ўтказилади ва шу асосида қабул қилинади.

Топширилаётган пахтага ҳар хил сорт ёки репродукциялар аралашиб кетган бўлса, у ҳолда тайёрлов пункти бу сортни бир поғона паст сортга қабул қилади.

Уруғлик I сорт пахтанинг намлиги ГОСТ да кўрсатилганидан ошиб кетмаслиги керак. Нам пахта хирмонда қуритилиб, сўнг топширилиши лозим.

Машинада терилган пахтанинг сортлар бўйича қабул қилиш шартлари қуйидагича (ўртача толали совет ғўза навлари учун):

I-сорт — пахтаси қўлда сиқиб қўйиб юборилганда уқпарланиб асл шаклига кайтади. Ғўзанинг навига, парваришланиш

шароитига қараб I сорт пахта оқ ёки новвот рангда бўлади. Толанинг узилиш кучи (пишиқлиги) 4,4 гк ва ундан ҳам юқори. Шудринг ёки ёмғирдансўнгтола сиртида саргиш доғлар бўлиши мумкин. Пахтаси якка чигит пахта бўлиб долька (чанок пахта)си бир оз чўзилган, толалари салгина буралган.

II-сорт пахта нисбатан камроқ укпарланади, асосан тўлиқ етилган, камсувликдан, паст температурада ва бошқа ноқулай шароитда очилган кўсаклардан териб олинади. II сорт пахтанинг ранги ғўза навига ва парва-

ришлаш шароитига қараб оқ ёки очноввотрангли (ингичка толали навларда хирарок) бўлади.Шудринг ёки ёмғирдан кейин толасида сариқ доғлар пайдо бўлиши мумкин. Толанинг узилиш кучи 3,9—4,3 гк. Пахтаси алоҳида-алоҳида, летучка ва долькаси чўзилган, пахтадаги толалар сунъий буралган, унда ўлик толалар учраши мумкин. Бу хилдаги толанинг сирти йилтираб жилоланиб туради.

III сорт — очилган ва чала очилган кўсаклардан териб олинади, пахтаси асосан етилмаган, ичида хомлари ҳам аралашган бўлади. Бу сортга мансуб пахта II сортга нисбатан ҳам камроқ укпарланади ва кўлда сиқилганда асл шаклига кам қайтади. Ранги оқиш-хира, оч новвот ранггача бўлиб, тола сиртида тўқ сариқ доғлар учрайди. Долькаси чўзилган, толалари буралган. Унда -алоҳида етилмаган ва чўзилмаган долькалар аралашган бўлади. Пахтаси ялтирок, силлик; чанокдаги ҳар хил катталиқдаги хом пахтани эслатади. Толасининг узилиш кучи 3,2—3,8 гк.

IV сорт — хом, тўлиқ етишаган, чала очилган ва очилмаган кўсаклардан териб олинади. Пахтаси кўлда сиқилганда кўпчимайди, укпарланмайди, асл ҳолига қайтмайди. Ранги хира оқ; ёки оч новвот рангдан тўқ новвот ранггача товланади, тола сиртида дорамтир (ингичка толалн ғўза навларида пахтанинг ранги оч новвот ранг-дан сариқ новвот ранггача бўлиб, толасида тўқ сариқ) доғлар бўлади. Унда ўлик толалар III сортдагига нис-батан кўп бўлиб ялтираб товланиб долькасини деярли қоплаб туради. Бу хилдаги пахта асосан кўсак ва кўрак-лар териб олингандаи кейин кўсак чувийдиган машиналардан ўтказилиб чиқарилади. Толанинг узилиш кучи 3,1 гк ва ундан кам.

Шпинделли пахта териш машиналарида терилган пахтани тайёрлов пунктлари нечанчи теримданлигига ва сифатига қараб икки группа; яъни I, II ва III сортлар биринчи, IV сорт эса иккинчи группа бўйича қабул қилади. Бу хил машинада терилган ва теримдан сўнг ерга тўкилган пахта толасининг узилиш кучи 3,2 кг дан кам бўлмаслиги керак, тўкилган пахта алоҳида топширилиши шарт.

Кўрак узиш машиналаридан чиққдан пахта толаси ва далани сўнгги марта тозалашда тўкилган пахта толасининг узилиш кучи 3,1 гк ва бундан кам бўлиш мумкин.

Ерга тўкилган ва иккинчи группага мансуб пахталар далада қуритилиб тозаланади, сўнг ифлослиги ва намлиги 22% дан ошмаган

ҳолда қабул қилинади.

Пахтани қўлда териш. Пахта терими бошланиши олдидан ғўза тупларида камида 2—3 тадан тўлиқ пишган кўсак бўлиши керак.

Пахта теришда биринчи навбатда тўлиқ пишган, касалланмаган, соғлом кўсакларда очилган лўппак пахталар териб олинади, касалланган, тупи ерга ётиб қолиб шикастланган кўсакларда очилган пахталар алоҳида териблиб, этакдаги кичик чўнтакка солиб алоҳида топширилади. Теримда пахтага ҳар хил хас-чўплар, қуриган барг, чаноқ ва бошфа ифлос нарсалар, шунингдек, хом пахта аралашиб кетмаслиги лозим. Акс ҳолда унинг сорти бузилади ва бу хўжаликка катта иқтисодий зарар келтириши мумкин. Бундан ташқари ифлос пахтадан тўқилган газмоллар унчалик сифатли бўлмайди.

Етиштирилган ҳосилни мавсумда кўп деганда 4 мартагача териб олиш тавсия қилинади. Юқорида айтилганидек биринчи теримга тахминан 20—25% (2—3 та) кўсак очилганда, иккинчи теримга қолган ҳосилнинг 35—40% очилганда киришилади ва у совуқ тушгунча тугалланади. Учинчи терим иккинчидан кейин тахминан (куз ҳавосини келишига қараб) 10—15 кун оралатиб совуқ тушгунча ёки совуқ тугаши биланоқ бошланади ва тезда тамомланади. Шундай қилиб, биринчи ва иккинчи теримдаги пахталар I сортга топширилади. Учинчи терим кўпинча I сортга, баъзан етилмаган кўсак пахталар аралашиб қолиши ҳисобига II сортга қабул қилинади. Тўртинчи теримда кўсак ва кўрак пахтанинг чиқишига қараб у III ёки IV сортга ўтади. Баъзан куз салқин келган йилларда ғўзага химиявий препаратлар сепаб (десикация қилиниб) кўсак ва кўраклар тупида қуритилади, сўнг кўсак тергичларда териб олиниб кўсак чувиш машинасида пахтаси ажратиб олинади. Ғўзалар юқори агротехника асосида парвариш қилинса ва теримга яхши тайёргарлик кўрилиб барча ишлар уюшқоқлик билан олиб борилса, етиштирилган ҳосилнинг 85—90% ини I сортга топшириш мумкин.

Уруғчилик хўжаликларида уруглик пахта териш олдидан махсус комиссия томондан кўриб чиқилади ва уругликка яроқсиз деб ҳисобланган далалардаги пахта умумий теримга қўшиб юборилади. Уруглик участкаларда ғўза тупларида 3—4 тадан бўлик кўсак етилиб очилганда теримга тушилади. Бунда дастлабки икки терим (10—15 октябргача) уруглик учун териблиб, қолгани эса техникавий пахта сифатида давлатга топширилади.

Териш нормаси тахминан қуйидагича: теримнинг дастлабки даврида 40—60 кг, кўсаклар яхши очилганда, кўпинча иккинчи теримда 60—80 кг, учинчи теримда 30—40 кг, кўсак ва кўрак теришда 80—120 кг. Ҳар бир теримчи мавсумда ўрта ҳисобда 5000—7000 кг пахта териши керак. Теримчи бир йўла 2 қатордаги пахтани теради, бунда ҳар бир қаторда 3—4 туп ғўзадаги, сўнг қарама-қарши қаторда очилган пахтани теради. Терганда аввало, икки қўллаб тупнинг тепасидан пастга тушиб, сўнг навбатдаги очилган пахтани пастдан юқорига қараб териб чиқса иш унуми анча ошади. Текширишлар шуни кўрсатдики, уста теримчилар бир

минутда 70—80 тагача очилган кўсакдаги пахтани териш, бир кунда эса 250—350 кг ва бундан кўпроқ пахта териш мумкин экан.

Дефолиация ва Десикация

Вўза парваришидаги ва йиғим-теримга тайёргарлик кўришдаги агротехникавий тадбирлар ичида баргларни тўктириш (дефолиация) ва ўсимликни қуритиш (десикация) нинг аҳамияти катта. Пахта терими олдида, айниқса ҳосили машиналарда теришга ажратилган участкаларда, ўзаларнинг барги химиявий препаратлар ёрдамида тўктирилса экин қатор ораларидан шамол ўтиши яхшиланади, пайкалларда ҳавонинг нисбий намлиги камаяди.

Натижада ўза тупларининг орасида, айниқса ўрта ярусидagi шохлардан то ер бетигача бўлган ораликда ҳаво ҳарорати юқори бўлиб, у кўсакларнинг барвақт етилишига фойдали таъсир этади. Бу даврда поянинг пастки қисмидаги қариган баргларнинг қуриб секин-аста тўкилавериши ҳам кўсакларни очилишини анча тезлаштиради.

Барглари тўкилмаган ўзалардаги пахта машинада терилганида ифлосланади, толаларига барг ширалари юқиб саргайиб қолади, терим машиналарининг иш уну-ми кескин камаяди. Мана шундай ҳолларни олдини олиш учун ўза баргларини тўктириш, яъни дефолиация қилиш керак. Вўзага химиявий дорилар сепилганда барглари узоғи билан 10—12 кунда қуриб тўкилади.

Пахта 2 марта териб олингандан кейин одатда хом, яхги етилмаган кўк кўсаклар қолади. Бу ҳол кўпинча куз салқин келиб, тупроқда нам кўп бўлганда рўй беради. Бундай пайтларда кўсак ва кўрақларнинг очилишини тезлаштириш ва қолган ҳосилни киска муддатда йиғиб-териб олиш мақсадида ўза десикация қилинади, яъни тупларни турган жойида қуритилади. Десикация қилинганда ўсимликнинг хаёти бутунлай тўхтади, унинг ўсув органлари жумладан, пишиб етилмаган кўсаклар ҳам тезда қуриб қолади. Натижада кўсак чаноқлари тезда селгиб дефолиация қилинмаган ерлардагига қараганда тезроқ очилади.

Дефолиация ва десикация қилишда ишлатиладиган дорилар

Вўзада 3—4 тадан кўсак етилганда дефолиация қилиш тавсия қилинади.

Ингичка толали совет ўза навларида кўнчилик ўзада 5—6 та кўсак очилганда дефолиация қилиш энг яхши самара беради. Бу хилдаги навлар учун кальций хлорат-хлорид, магний хлорат энг яхши дефолиант ҳисобланади.

Супер хлорат магний дефолианти (Супер ХМДс) -суюқ ҳолдаги ХМД ва "Ғосил" стимулятори асосида яратилган. таркибида 36% таъсир этувчи моддаси бўлган, оч сарғиш рангли суюқлик. Ғидсиз ва кам захарли.

ПолиДЕФ – суяқ ҳолдаги ХМД ва натрий КМЦ полимери шаклидаги дефолиантдир. Таркибида 18 фоиз таъсир қилувчи моддаси бўлган, оч сарғиш рангдаги суяқлик. Ҳидсиз, кам захарли дефолиантлар синфига киради. ПолиДЕФ дефолианти ўсимликка секин таъсир этиб, баргларнинг оч яшил, ярим қуриган ҳолда тўкилиши кузатилади.

Дефолиантларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан ташқи муҳит шароитига боғлиқдир. Юқорида кўрсатилган муддатларда ўтказилганда ғўза барги яхши тўкилади, кўсаклар ёппасига очилади, натижада терим машиналарини иш унуми юқори бўлади. Лекин ҳамма далаларда ҳам бир хилда бўлавермайди; масалан, ғўзалар серҳосил бўлиб етилган майдонларда ўсимлик сербарг бўлганлигидан кўсакларнинг очилиши кечроқ бошланиши мумкин. Бунга ғўзага катта нормада азотли ўғит берилиши ҳам сабаб бўлади. Бу хилдаги участкаларга ҳам илгарилари одатдагича катта нормада самолёт ёрдамида бир марта дори сепиларди, бунда дорининг бир қисми ғўзанинг юқори ярусларидаги баргларга бир меъёрда текис тушади ва яхши таъсир қилади, лекин пастки яруслардаги баргларга эса дефолиантлар кам тушади ва барглар яхши тўкилмайди. Натижада пахта кўпинча ифлос терилади, пастки яруслардаги етилган кўсаклар етарли миқдорда очилмайди, шунинг оқибатида поянинг юқори қисмидаги ёш кўсаклар вазни анча камайиб кетади. Бу камчиликка барҳам бериш учун кейинги қилларда самолётлар ёрдамида сепиладиган порма иккига бўлиниб, икки марта сепиш расм бўлди. Бунда дастлабки сепишда препарат ғўза поясининг юқори ярусидagi баргларга таъсир қилиб 6—8 кун ўтгач тўкилади ёки қуриб бужмаяди, шундан кейин иккинчи марта дориланади, бунда препарат пастки ярусларга етарли даражада таъсир қилади ва барглар кўплаб тўкилади. Шу мақсад учун баъзи маркали трактор пуркагичларидан фойдаланиш яхши самара бермоқда.

Пахтаси машинада териладиган уруғлик участкаларда бу тадбир айнидса қўл келмоқда. Ғўза баргини тўкиш учун икки марта дори сепиш икки ярусли (катламма-қатлам) усул деб айтилади. Бунда препарат дастлаб ўсимлик тубидан (марзадан) 35—40 см баландликкача сепилади ва орадан 6—8 кун ўтгандан сўнг дори ғўзанинг юқори қисмига пуркалади. Иккинчи дорилашда препарат нормаси биринчисига нисбатаи 0,6—0,7 миқдорда олинади. Дефолиация даврида ғўзалар чанқаб қолмаган бўлиши керак, акс ҳолда дефолиантларнинг таъсири камаяди, барглар чала тўкилади ва бу ҳосилнинг камайишига олиб келади. Ғўзалар чандаган бўлса, дефолиация қилишдан олдинроқ суғорилиши зарур. Шундай қилинганда дефолиантлар самарали таъсир этади, ғўза яхши ривожланади, ҳосилдорлиги ортади.

Дефолиация қилиш муддати кечиктириб юборилганда ҳам дефолиантларнинг таъсири кескин камаяди. Чунки бунда пастки ва ўрта ярусдаги барглар қариб қолади, қариган баргларга эса дефолиантлар яхши таъсир қилмайди.

Дефолиантлар нормадан камроқ сепилса, сепилгандан сўнг, айниқса,

ҳаво температураси пасайиб кетган ёки ёмғир ёққан бўлса, барглари тўкилмай қолиши мумкин. Бундай ҳолларда ғўзани такрорий дефолиация қилишга тўғри келади. Бунда олдинги дорилашда сепилган препаратлар ишлатилмаслиги керак. Лекин биринчисида магний хлорат сепилган бўлса, у кучли препарат бўлгани учун такрорий пуркашда ҳам шунинг ўзи ишлатилиши мумкин. Аммо бунда гектарига сарфланадиган нормаси бир оз оширилади. Очилган пахта машинада бир ёки икки марта териб олингандан сўнг, кўрак ва кўсаклар машинада, ҳатто кўлда териладиган вақтда кўнчилиги етилмаган (кўк) бўлса, шунингдек, ҳаво температураси пасайиб кетса, бундай ҳолларда десикация қилиш тавсия қилинади. Шунда кўсак ва кўрак куриб, тез очилади.

Ўзаси кеч ривожланган ёки бузиб экилган, дўл урган майдонларда кўсакларнинг кеч очилиши табиийдир, бундай далаларда десикация қилиш тавсия қилинади. Шундай ҳоллар ҳам бўлиши мумкинки, масалан, картанинг бир қисмидаги кўсаклар нормал етилиб, иккинчи қисмидаги кўсакларнинг кўнчилиги кўм-кўк бўлади, бундай ҳолларда ҳам даланинг мана шу қисмидаги ғўзалар десикация қилинса, ҳосил ёппасига етилади ва ўз вақтида териб олинади. Бу тадбир шундай ташкил қилиниши керакки, даладаги ҳамма ҳосил 20—25 октябргача йигиб-териб олинishi лозим.

Препаратларни сепиш нормаси ва усули

Дори сепиш нормаси ғўзанинг бўйи, ҳосил шохлари сони, уларнинг қай даражада ривожланганлиги, кўчат қалинлиги, ишлаш муддатлари, кузнинг келиши, хуллас барча шарт-шароитлар ҳисобга олинган ҳолда аниқ белгиланиши керак. Бунда ҳар бир ғўза пайкали учун алоҳида-алоҳида норма белгиланади. Ўсимликка секин таъсир қилувчи кальций цианамид ва бутифос сепиш одатда август ойи охиридан бошланиб 10—15 сентябрга тугалланади

Ҳавоси қуруқ, шудринг тушмайдиган, шунингдек, температура пастроқ бўладиган зоналарда кальций цианамиддан бошқа ҳамма препаратларнинг эритмаси пуркалади.

Дефолиация қилишнинг дастлабки пайтларида кальций цианамид кейинроқ кальций хлорат-хлорид, энг сўнгги муддатларда эса кучли таъсир этувчи магний хлорат сепиш тавсия қилинади. Кейинги иккала препарат фақат дефолиант сифатида эмас, шу билан бирга десикант сифатида ҳам хизмат қилади. Бу препаратлар ғўзанинг ҳолатига қар'аб кўйидаги нормада ишлатилади

Ингичка толали ғўза навлари учун магний хлорат — 13—15 кальций хлорат-хлорид — 28—30. Бутилкаптакс билаи магний хлорат аралашмаси (ҳар биридап 5 кг дан) — 10 кг.

Ўзани десикация қилишда магний хлорат, кальций хлорат-хлорид кўйидаги нормада сепилади (44- жадвал). Дефолиация қилинган майдонларда баъзан 8—10 кундан кейин ҳам баргларнинг 75% дан камроғи тўкилади ва такрорий дефолиация қилишга тўғри келади. - Дефолиант ва десикантлар сепишда Т-28Х-4 ва МТЗ-50Х маркали чопиқ тракторларига ўрнатилган ОВХ-14М чанглагич-пуркагич кўплаб ишлаб

чиқарилмоқда. ОВХ-14 ва ОВХ-14М чанглагич-пуркагич билан бир 'кунда 25—30 га ердаги ғўзани бемалол дефолиация қилиш мумкин. Бу аппаратларга аэрозоль мосламаси ўрнатилса (бу мослама билан гектарига 100—150 л эритма сепилади) иш унуми янада ошади, лекин дофолиантларнинг нормаси оширилмайди. ОВХ-14 ва ОВХ-14М аппаратлари ғўза қатор ораси 60 см ли пайкалларни ишлашда 20 та, 90 см ли пайкалларда аса 12 та қаторни қамраб олади.

Дефолиация ва десикация қилишда эҳтиёт чоралари

Ўзани дефолиация ва десикация қилишда ишлатиладиган препаратлар захарли бўлгани учун қатнашадиган шахслар сигналчилар, заправшиқлар, техниклар, тракторчилар, аэродромда ишловчилар ва бошқалар медицина кўригидан ўтишлари шарт. Дорилашда қатнашадиган ҳамма кишилар Ф-46 маркали респиратор, резинка қўл-қоплар, химоя кўзойнақлар, комбинезон, шунингдек, бошқа керакли буюмлар билан тўла таъминланиши ва улардан тўғри фойдаланишлари шарт, албатта. Ҳар галги дорилашдан кейин иш кийимлари ва буюмлар махсус ажратилган жойларда сақланиш керак.

Химиявий препаратлар билан ишлаётган ҳар бир кишига ишдан бир соат олдин қоидага кўра, 0,5 л қайнатилган ёгли сут бепул берилади. Дорилаш пайтларида кўшни карталарда ҳар қандай иш тўхтатилади. Дори сепилган пайкалларга ёнма-ён участкаларга камида 3 кундан кейин киришга рухсат этилади. Химикатлар сепишдан олдин маҳаллий аҳоли, айниқса мактаб ва мактабгача бўлган болалар муассасалари қатъий огоҳлантирилади. Иш жойларида медицина ходимлари навбатчилик қиладилар.

Далани машина теримига тайёрлаш. Дефолиация қилиш бошланишидан бир неча кун илгари пахтаси машинада териладиган далаларнинг икки бошида 8—10 м кенгликда трактор буриладиган жой ажратилади ва ғўзалари десикация қилинади. Бурилиш майдончалари умумий пахта даласининг 8—10% ини ташкил қилади, бу албатта кўп. Бурилиш майдончаларидаги очилган пахталар машина теримига 3—4 кун қолганда териб олиниб, ғўза туплари кўсаклари билан қўлда ўриб олинади ва дала четига чиқариб йиғиб қўйилади, улар тўлиқ очилгандан сўнг териб олинади.

Терим машиналарининг иш унуми юкори бўлиши ва пахта сорти бузилмаслиги, шунингдек, йирим-теримнинг тугалланиши учун энг қулай усул қуйидагичадир:

пахтани машинада асосан икки марта териб олиш. Бунда биринчи терим юкорида айтилганидек 55—60% кўсаклар очилганда, иккинчисини биринчи теримдан 10—15 кун кейин бошлаш;

тупларда қолган пахта ва кўсакларни -кўрак терадиган машинада териб олиш;

ерга тўкилган пахтани подборшиқ ёрдамида икки марта териш;

Айрим ҳолларда баъзи майдондаги пахтани 3 марта теришга тўғри келади. Бундай пайтларда пахта терадиган машинага бир йўла кўракларни

эзиб ва ундаги пахтани чувиб оладиган ПДК мосламасини ўрнатиб ишла-тиш яхши самара беради. Агар факат кўрак йигадиган машинанинг ўзи ишлатилганда у қолган пахтани кўрак билан аралаш йигади ва ифлослайди. Иккинчи машина теримдан кейин кўпинча ёмғир ёгади (айниқса шимолий зоналарда), под-боршиқларда ёгингарчиликдан кейинги терилган пахта камида III сортга ўтади.

СКО-4 машинанинг иш унуми (назарий жихатдан) трактор II—III тезликда ишлаганда соатига 1,2—1,5 га, СКО-3,6 бўлса, трактор соатига 5—7 км тезликда ишлаганда шунча гектардаги ҳосилни йиғиб-териб олади.

Тўкилган пахтани машинада териш ва тозалаш

Вўза қатор ораларига тўкилган пахтани теришда 60 см ли қатор орасида ПХ-1,2 ва ПХ-2,4, 90 см ли қатор ораларида эса ПХП-1,8 ва ПХС-3,6 маркали 4 қатор-ли подборшиқлардан фойдаланилади. Бу подборшиқлар Т-28Х-4, Т-2SX-4М ва МТЗ-50Х тракторларига тиркаб ишлатилади

Машина иш жараёнида супуриш чўтқалари ёрдамида пушталарга тўкилган пахтани қатор ораларига туширади. Териш аппаратнинг секциялари қатор ораларининг паст-баландлигига мосланиб боради.

Об-ҳаво куруқ келган йилларда подборшиқ билан бир марта терилганда ерга тўкилган пахтанинг 60—70%, иккинчи марта терганда эса биринчисини ҳам қўшиб ҳисобланганда 90% ини териб олади, шунда ерда терилмай қолган пахта гектар бошига 20—40 кг ни ташкил қилади. Подборшиқлар бир иш кунида 12—16 кишп кунини тежайди. ПХ-1,2 подборшиқнинг иш унуми соатига 0,58—0,79 га, ПХП-1,8 ники эса 1,27 га гача. УПХ-1,5А ва УПХ-1,5Б кўрак чувиш машпналари пахта териш машиналарининг пневматик подборшиқлари, механик подборшиқлар ёрдамида ерга тўкилган пахтани тозалаб беради. Бундан ташкари машина, кўлда терилган кўсак-кўракни чувиб тозалайди, шунингдек, пахтани коп-канорсиз ташишда уни тележкаларга ортади, куритилган пахтани, нам кўсакларни такрорий равишда тозалайди